

Ines Srdoč-Konestra

O PRVIM RIJEČKIM NOVINAMA S POČETKA 19. STOLJEĆA

mr. Ines Srdoč-Konestra, Pedagoški fakultet, Rijeka, prethodno priopćenje, Ur.: 24. studenog 1982.

UDK: 07 (091)

*U radu se govori o traganju za prvim riječkim novinama. Spominju se pregledi tiska u kojima je očekivan podatak o njihovom izlaženju, citiraju izvori koji pretpostavljaju njihovo postojanje, te opisuje način dolaska do fotokopije primjerka prvih dosad poznatih riječkih novina - **NOTIZIE DEL GIORNO**, koje su prvi put izašle u Rijeci 8. rujna 1813. godine.*

Pojava novina u nekoj sredini neminovno označava relativno visok stupanj njezina razvoja općenito. Potreba za primanjem i davanjem informacija o sebi i drugima nije značajka zatvorenih sredina, već naprotiv kulturološki osviještenih sredina koje osjećaju važnost informacije.

Rijeka 19. stoljeća - grad na desnoj obali Rječine¹ s građanskom klasom u usponu - može se svrstati upravo u takve sredine. Uz privredni, teče i kulturni razvoj grada, a mladoj građanskoj klasi potrebna je informacija. Imperativ za daljnji razvoj pomorstva, trgovine i industrije jest obrazovani i kulturni građanin koji s ostalim Evropljanima može ravnopravno komunicirati, koji je upoznat sa svim novostima na tržištu, ali koji isto tako ravnopravno može nuditi svoju robu i usluge. Za razliku od nekih drugih sredina u Rijeci toga doba nema tehničkih poteškoća oko tiskanja novina, jer u gradu postoji tiskara koju je osnovao Čeh Lovro Karletzky još 1779. godine².

¹ Usp. npr. Povijest Rijeke, SO Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1988.

² U drugoj polovini 19. st. razvijala se i jačala tiskarska djelatnost, pa se uz tiskaru Lovre Karletzkog, čiji su rad nastavili sinovi pod nazivom "Braća Karletzky", javljaju i tiskare Ercola Rezza i Emidia Mohovicha, zatim Riječki tiskarski zavod i kapucinska štamparija "Miriam". I Rezza i Mohovich ujedno su i urednici novina, a uz postojeće javlja se još desetak manjih tiskara čiji su vlasnici također izdavači novina ili nakladnici knjiga i brošura. Tako je pred kraj stoljeća Rijeka - tada pod neposrednom kontrolom Budimpešte - vrlo bogata dnevnim i periodičnim tiskom na čak četiri jezika. Na to upućuje i podatak iz **LA BILANCIE**, Rijeka, br. 36, 1870. g. da u Rijeci ima čak 18 štamparija, 6 knjižara i 9 knjigoveža.

Za Riječane 19. st. poznavanje više jezika gotovo da je uobičajeno. Većina je, naročito obrazovanih stanovnika Rijeke toga vremena, govorila nekoliko jezika - hrvatski, talijanski, njemački, mađarski, slovenski. Smatra se da je kultura građanstva Rijeke devetnaestog stoljeća zapravo zajednička kultura uskog kruga Talijana, te uglavnom odnarođenih Hrvata³, koji upravljaju gradom, a tu su još i stranci koji dolaze u grad kao poduzetnici, industrijalci i trgovci. Najčešće se ipak upotrebljava talijanski jezik kao jezik pomorstva i trgovine, i to ne samo na Jadranu, nego i u velikom dijelu Mediterana, koji stoga postaje i jezikom javnoga života i kulture tadašnjeg grada Rijeke, takozvani upotrebnii jezik ili "lingua d'uso" (uglavnom u lokalnoj dijalektalnoj verziji kada se koristi u svakidašnjem razgovoru)⁴.

Novine najčešće ne pobuđuju posebnu pažnju istraživača, pa izostaju sustavna istraživanja povijesti novinstva i novinarstva⁵, no često najrazličitije struke koriste podatke upravo iz novina.

Recentnijih izdanja bibliografija i povijesti novina koje su izlazile u Hrvatskoj nema. Rijetki radovi koji se bave poviješću novina nastajali su u vremenima raznih ograničenja, pa su obično ograničeni s obzirom na jezik⁶ ili pak na teritorij koji proučavaju. Bogati korpus novinske produkcije na talijanskom jeziku u Rijeci u 19. i početkom 20. stoljeća nudi brojne mogućnosti obrade.

Dugo je bila sporna godina izlaženja prvih novina u Rijeci, iako su one već ranije bile poznate (o čemu kasnije). Konzultirani pregledi tiska donose tek neke podatke o riječkim novinama.

Najstariji pregledani rad koji obuhvaća i riječki tisak na talijanskom jeziku jest priopćenje "Hrvatska štampa" novinara Josipa Lakatoša, objavljen među referatima i bibliografijama s Desetog slavenskog novinarskog kongresa, što je održan u Beogradu 1911. godine. Autor se dotiče dileme "... kad se govori o počecima hrv. novina, da li je ispravnije početi sa *prvim hrvatskim* novinama, ili sa novinama, koje su *prve* izašle u Hrvatskoj, jer dok je to kod svih ili barem kod većine naroda jedno te isto, kod nas Hrvata nije. Prve hrvatske novine javiše se naime daleko kasnije, no što izadoše prve novine u Hrvatskoj uopće"⁷. Dosljedno takvom opredjeljenju u bibliografiji novina koja slijedi nakon referata, Lakatoš navodi naslove riječkih novina koje su izlazile na talijanskom jeziku, ravnopravno s ostalim novinama koje su izlazile u Hrvatskoj.

³ O tome R. Bičanić kaže: "Kada kažemo Riječani mislimo na riječke građane koji čine samo mali dio stanovništva, koji uživa građanska prava, a po tome pravu može vršiti obrt, osnivati industrijska poduzeća, baviti se trgovinom itd... Hrvat, koji uspije u poslovima i obogati se, prelazi u sferu talijanskog poslovnog govora, obrazuje se na talijanskim knjigama, čita talijanske novine; u želi da ga primi nova klasa kao svoga, počine zaboravljati na svoje podrijetlo i stare veze. No u isto vrijeme čitav njegov ekonomski interes teži Hrvatskoj i podunavskoj nizini i ništa ga, ni politički ni ekonomski ne privlači Italiji. Taj tip predstavlja onda ovaj, za Rijeku tako karakterističan psihološki tip Fiumana, kome hrvatski građanski pisci predbacuju da je računčija koji traži samo svoj interes, nesentimentalni trgovac, naduveni samoživac, koji s visoka, kao trgovac na seljake, gleda na barbare kakav je bio i sam, ili možda njegov otac." *Povijest Rijeke, Rijeka 1988*, str. 213.

⁴ O tome opširnije: József Berghoffer, *Prinosi proučavanju fujumanskog dijalekta (Gramatička rasprava)*, *Fluminensia*, IV, 1991, br. 1, str. 1-22.

⁵ Jedan od rijetkih istraživača hrvatskoga novinstva i novinarstva Istre i Rijeke je Petar Strčić; usp. Antun Giron, *Bibliografija Petra Strčića, poseban otisak iz Pazinskog memorijala, knjiga 10, Pazin 1980*.

⁶ Razni se pregledi obično zadržavaju na nacionalnim jezicima ne uvažavajući postojanje dvojezičnih ili čak višejezičnih područja. Riječki je tisak na talijanskom jeziku rijetko predmet analiza zbog nedostatka istraživača, a posebna je jezična barijera mađarskog jezika što gotovo onemogućava korištenje bibliotečne i arhivske građa na tom jeziku. Slično se događa i s teritorijem, naročito kada dolazi do promjena granica, što se može pratiti na slučaju Istre. O tome vidi Petar Strčić, *Zar Istra nije hrvatska i jugoslavenska zemlja? (Milhalio Bjelica, "200 godina jugoslavenske štampe. Pregled istorije novinarstva", Beograd 1968)*, *Dometi*, II, 1969, br. 3, str. 95-96.

⁷ Josip Lakatoš, *Hrvatska štampa*, u: *Jugoslavenska štampa. Referati i bibliografije*, Beograd 1911, str. 151.

Od ostalih⁸ pregleda tiska naj sustavniji je i donosi najviše podataka rad Miroslave Despot "Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843. - 1945."⁹ Autorica donosi detaljan pregled novina i časopisa koji su u spomenutu periodu izlazili u Rijeci, grupira ih jezično i kronološki, a navodi i građu koju sama nije obradila, a o njoj postoje podaci. Posebna je vrijednost ovoga pregleda što istom metodologijom i ravnopravno tretira svu građu bez obzira na jezik (talijanski, mađarski, hrvatski, njemački i francuski) kojim su novine pisane i na njihovu političku orijentaciju.

Kao prvijenac riječkog novinstva najčešće se navodi list L'ECO DEL LITORALE UNGARICO koji je počeo izlaziti u Rijeci 1843. godine¹⁰. No, stariji riječki povijesni publicist Vincenzo Tomsich¹¹ citira biltene koji su izlazili već tijekom 1813. godine, ali ne navodi podatke o njima. Usto, već je spomenuta autorica M. Despot navela, pozivajući se na G. Viezzolija¹², da su u Rijeci oko 1814. g. izlazile novine pod imenom **NOTIZIE DEL GIORNO**, ali su joj, kako navodi, primjerci tih novina bili nedostupni¹³.

Može se reći da je primjerak prvih riječkih novina "otkriven" slučajno, sretnim stjecajem okolnosti prilikom postavljanja izložbe o Rijeci u Padovi, u lipnju 1956. godine. O tome piše Sergio Cella u članku "Il primo giornale fiumano (1813- 1814)"¹⁴. Naime, taj autor navodi da je riječki iseljenik Armando Dalmin ustupio za postavu izložbe primjerak lista **NOTIZIE DEL GIORNO**. Tako se prvi put moglo sa sigurnošću tvrditi da su te novine zaista i postojale. Autor donosi neke tekstove i opisuje novine, te zaključuje da nisu dugoga vijeka, jer su po svemu sudeći prestale izlaziti u listopadu 1814. godine, a razlog je vjerojatno bila zabrana nadležnih organa.

Tragajući za tim prvim riječkim novinama obratili smo se rimskom udruženju za proučavanje Rijeke (Società di studi Fiumani) koje u svom sastavu ima Arhiv i povijesni muzej Rijeke (Archivio museo storico di Fiume). Na taj smo način dobili 1991. g. fotokopiju prvoga broja prvih dosad poznatih riječkih novina: **NOTIZIE DEL GIORNO**. One nose datum od 8. rujna 1813. godine¹⁵.

⁸ Josip Horvat, Povijest novinstva Hrvatske od 1771. do 1939. Stvarnost, Zagreb 1962. Autor spominje riječki tisak na talijanskom jeziku navodeći samo osnovne karakteristike listova i njihovu političku orijentaciju. Mihailo Bjeleca, "200 godina jugoslavenske štampe. Pregled istorije novinarstva", Jugoslavenski institut za novinarstvo i Književno izdavačka zadruga "Sloboda" Beograd 1968, ne donosi podatke o riječkom tisku na talijanskom jeziku. Usp. i bilj. 2.

⁹ Rijeka, Geografija. Etnologija. Ekonomija. Saobraćaj. Povijest. Kultura., Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb 1953, str. 611-639.

¹⁰ Miroslava Despot piše: "Bibliografija započinje godinom 1843., kada su, po današnjim rezultatima ispitivanja, navodno izašle prve riječke novine, i to "Eco del litorale ungarico." Vidi bilj. 8, str. 611. Dalje je u tekstu objašnjen autoričin stav. U istom Zborniku Kazimir Vidas u radu "Štampa, knjižare i društva u Rijeci" u odjeljku o novinstvu na području Rijeke govoreći o mađarskoj upravi u Rijeci kaže: "Razumljivo je, dakle, da su ovakva shvatanja i ovakve tendencije i akcije došle do punog izražaja i u prvim novinama, koje su pokrenute u Rijeci 1843. g. (...) List se zove "L'Eco del Litorale ungarico"..." str. 445.

¹¹ Vincenzo Tomsich, Notizie storiche sulla città di Fiume cronologicamente svolte, Stabilimento Tipo-Litografico di E. Mohovich, Rijeka 1886.

¹² Giuseppe Viezzoli, Fiume durante la dominazione austriaca (1813-1822) u: Studi-saggi-appunti della sezione fiumana della Deputazione di storia patria per le Venetie, vol. I., Rijeka, 1944.

¹³ Riječki povjesničari nisu mogli doći do primjerka glasila, za koje su znali da je objavljivano; zbog toga nisu mogli ocijeniti radi li se o biltenu ili o novinskom obliku toga glasila. (Napomena recenzenta ovoga članka dr. Petra Strčića).

¹⁴ FIUME - Rivista di studi fiumani, IV, br. 3-4, luglio - dicembre 1956, Rim 1957, str. 197-200. Nedavno su Naučnoj biblioteci u Rijeci poklonjena u fotokopiranoj verziji sva godišta koja su nedostajala (zaprimitelno 1. lipnja 1988.g.).

¹⁵ Koristim ovu prigodu da najljepše zahvalim na ljubaznosti i brzoi spremnosti uglednog Società di studi Fiumani, koji mi je omogućio da dodem do ove tako značajne fotokopije.

Vanjskom formom novine zaista podsjećaju na bilten, a sastoje se od dva lista, odnosno tri stranice na kojima je dvostupačno otisnut tekst i četvrte stranice koja je prazna. Sadržajno su **NOTIZIE DEL GIORNO** vezane uz napoleonske ratove¹⁶, te donose vijesti s nekoliko evropskih bojišta; izvori informacija vezani su uz Zagreb, Rijeku, Berlin i Podgrad. Spominje se velika pobjeda generala Nugenta, kao i uspjesi još nekih generala austrijske vojske širom Evrope. U posljednjoj obavijesti s naslovom *AVVISO* upozoravaju se pretplatnici da će novine izlaziti utorkom, četvrtkom i subotom, a bude li posebnih novosti bit će izdan i poseban broj. **NOTIZIE DEL GIORNO** otisnute su u tiskari "Braće Karletzky".

Iz navedenih izvora, te na osnovi makar i samo jednog - dosad poznatog - broja novina **NOTIZIE DEL GIORNO**, početke riječkog novinstva treba pomaknuti za trideset godina unatrag. Dakle, prije gotovo stotinu i osamdeset godina, u tada nevelikoj Rijeci¹⁷ postojala je potreba za novinama, pa makar one bile i kratkoga vijeka, daju dodatna obilježja sredini u kojoj su pokrenute.

¹⁶ Tadašnja je Rijeka u sastavu francuskih Ilirskih provincija. usp. npr. Danilo Klen, *Privredno stanje Rijeke u doba Ilirije*. Prema suvremenim izvještajima Trgovinske komore, Izdavački zavod JAZU, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga VIII, Zagreb 1959.

¹⁷ Tadašnja Rijeka nalazila se samo na desnoj obali Rječine uz njezin utok u Jadran; grad je imao 8.000 stanovnika. Usp. *Povijest Rijeke*, n. dj., str. 167.

Riassunto

Ines Srdoč-Konestra

SUL PRIMO GIORNALE FIUMANO DELL'INIZIO DEL 19. SECOLO

Lo studio tratta della ricerca del primo giornale fiumano. Vengono menzionati i sommari della stampa dove ci si aspettava di rintracciare i dati riguardo la sua pubblicazione, vengo citate le fonti che presupponevano la sua esistenza e viene descritto il modo in cui è stata ottenuta la fotocopia di un esemplare del primo giornale fiumano fino ad ora noto le **NOTIZIE DEL GIORNO**, uscito per la prima volta a Fiume l'otto settembre 1813.

NOTIZIE DEL GIORNO.

Fiume li 8. Settembre 1813.

N.º 1.

Agram 3. Settembre 1813.

In seguito alle notizie di già pubblicate, della presa per assalto eseguita felicemente dai Russi nel dì 24 Agosto passato del Campo dei Francesi trincerato in Pirna, si hanno le seguenti:

In necessaria conseguenza di questo importante avvenimento, l'armata francese ritirò dalla Slesia, recandosi l'Imperatore Napoleone in quella notte medesima a Dresda.

L'attacco da lui meditato verso la Slesia fu contro ogni aspettativa, nè poteva mai azzeccarsi senza presupponer una supina inavvertenza negli Alleati, e quindi; secondo la comune opinione, dovette riuscire a tutto suo disavvantaggio.

Il Generale Austriaco Conte Neuberger colla sua Cavalleria presso Zittau una Colonna nemica, la sbaragliò e dispersò, ed esso medesimo uccise d'un colpo di pistola il Generale francese che comandava essa colonna.

Altra.

Dopo preso Villaco dagli Austriaci, fu più volte attaccato dai francesi senza potersi più stabilire. Per ultimo s'introdussero alcuni Incendiari a quali è riuscito di appiccicarvi barbaramente da cinque lati il fuoco, in guisa che in un momento si vide ardere quella infelice città, e costrette per tal caso le truppe Austriache a ripassare il Dravo, occuparono il sobborgo della città medesima.

Dopo ciò, questo fiume divideva l'armata comandata dal Generale Austriaco Barone de Hiller, da quella del Principe Vicere di Italia.

Nel giorno 31 Agosto, il Colonnello Austriaco Baumgarten si è impossessato di Kreinburg ed ha fatti 111 prigionieri con un Ufficiale.

Questo avanzamento è tanto più importante, quanto che agevola la presa di Lubiana, che vieppiù viene stretta, e gli si tolgono le comunicazioni.

I Comandanti Austriaci studiano di risparmiare a questa città e suoi abitanci, per quanto può esser possibile, i danni d'un assalto.

Fiume 6. Settembre 1813.

Oggi si ha avuto lo spettacolo dell'ingresso in questa città di 600 prigionieri italiani che formavano la guarigione nemica di Pola e Rovigno, scortati dal sig. Francesco Saverio Piccor Cooperatore e Canonico in Gallignana.

E' merito del bravo Capitano Sig. Lazarich, che secondato energicamente dal pre-nominato sig. Canonico Piccor, seppe unir in un momento alle poche Cesares Regie Truppe da esso guidate la Landwehr Istriana, sorprendere a piedi del monte Vermo, e circondar questo Corpo guidato da tre Uffiziali stabili e dodici altri Uffiziali, protetto da tre pezzi d'artiglieria, e dopo breve conflitto, mento fargli deponer l'armi, e rendersi tutto prigionere di guerra.

Il servizio prestato da quasi due rispetti soggetti è tanto più significativo, quanto che questo Corpo nemico era destinato ad agire di fianco in concerto colle Truppe francesi stazionate in Trieste, e disturbar le operazioni del sig. Generale Conte di Nugent che avvanza verso quella città.

Nel numero d'essi 600 prigionieri non erano 600 soldati di Truppa regolata Croata, che dopo la resa del Corpo a cui erano innestati spiegarono il desiderio di combattere a favor della buona causa dell'antico loro legittimo Sovrano, e quindi il loro ingresso in questa città fu a tamburo battente, armi, e bagaglio.

Vi si conta però fra i primi un buon numero di Cannonieri italiani, e molti Preposti della Dogana con undeci loro Uffiziali.

Berlino 11. Agosto 1813.

La situazione delle Truppe francesi in Danzica si fa ogni giorno più critica. Di 30,000 che vi si trovavano di guarnigione, ne rimangono appena 11,000 atti a portar armi. Tra questi vi si contano 14. Generali 2,000 Uffiziali d'ogni rango, e 900 Cavalli: il resto è perito per malattia, e mancanza di viveri.

Essa guarnigione è fornita abbondantemente d'armi e munizioni, ma manca di medicine, e di viveri: ella non potrà sostenersi, che al più fino alla metà di settembre: Le Truppe, che la bloccano strettissimamente, ascendono a 50,000 uomini.

Altra di Berlino.

Il quartier Generale del Principe Ereditario di Svezia fu ai 15. Agosto in Oranienburg. La Proclamazione ai soldati sui motivi della presente guerra contro la Francia nel mentre che la si ravvisa concepita in termini di tutta moderazione, spiega la necessità assoluta di prender l'armi per liberarsi da un giogo minacciato all'Europa Intiera.

Questa Proclamazione la si darà al pubblico ne' seguenti fogli.

Le diserzioni nell'armata francese sono continue: fra li disertori contansi li Generali di Divisione Jomini, Dumonceau, e Durutte con 18,000 uomini di Truppa.

Tanto può, anco nel cuor de' Francesi l'amor della giustizia nella gran causa degli alleati.

Cateanuovo 7 Settembre 1813

Dietro comunicazione ufficiale del Sig. Generale Conte di Nugent diretta a questo Sig. Console Generale Barone de Lederer ci affrettiamo di partecipare al pubblico le seguenti notizie.

In questa mattina (7 Settembre corrente) il nemico fece un attacco combinato sopra ambe le strade di Adelsberg, e Trieste. Sopra la prima avanzava in più masse direttamente verso la nostra vanguardia con 3000. uomini di Truppa, e 4 canoni. Egli però fu ben ricevuto, ed in pochi momenti gagliardamente respinto. La nostra artiglieria ben diretta verso le masse nemiche le ha disordinate con grandi perdite. Fu rinnovato in seguito per due volte l'attacco, ma senza effetto, fino a che la nostra riserva attaccò coraggiosamente il nemico, lo sbaragliò, ed inseguì fino a Postojna.

In questo frattempo avanzava rapidamente una colonna nemica forte di due Battaglioni, e due canoni per la strada di Trieste, e sulle prime gli riuscì di far retrocedere la nostra vanguardia fino a Sapiene. Ma deciso in quel punto il combattimento nostro sulla strada di Adelsberg, abbiamo caricato il nemico presso Sapiene, e circondato dall'infanteria dell'Arciduca Carlo, l'abbiamo totalmente rovesciato ed inseguito fino Mattia; avendogli preso un cannone con tutto l'attiraglio.

In ambedue gli attacchi il nemico ha perduto 300 uomini circa fra morti, e feriti oltre d'averci lasciati 200 prigionieri.

GRAND' ARMATA.

Fiume li 8 Settembre 1813.

In questo punto giunge al Tit. Signor Generale Conte di Nugent dal quartiere Generale del Maresciallo Principe di Schwarzenberg di data 30 Agosto alle Ore 6 della Sera, la consolante Offiziale notizia d'una completa, e segnalata vittoria, ottenuta sopra il corpo dell'armata nemica, che sotto il

co.

comando del Generale Vandamme si avanzava sulla strada di Peterswalden a Töplitz.

Dopo che il nemico, abbenchè forte di 40,000 uomini fosse stato di già impedito nel suo avanzamento fino Töplitz dal corpo d'incirca 8000 uomini delle imperiali guardie Russe sotto il comando del Generale Ostermann, e dalla sua segnalata bravura fosse stato respinto innanzi notte sino Kulm, dove egli costantemente si mantenne; il Maresciallo Principe di Schwarzenberg risolse d'attaccare il nemico colle truppe chiamate a sostegno dall'Imperiale corpo Russo, consistente nelle divisioni Colloredo e Bianchi, e la brigata di Cavalleria Coburg. Il combattimento incominciò allo spuntar del giorno, ed il più felice successo coronò l'impresa.

Circa le due pomeridiane abocò dai stretti passi il corpo d'armata Prussiana, ed attaccò i francesi alle spalle. Da questo momento il disordine, e la confusione s'impadronirono dell'inimico.

— Alla partenza del Carriere non si ha potuto indicare il preciso numero dei prigionieri, fra i quali si ritrovano l'istesso Generale Vandamme ed il Generale Axson capo del Genio. La strada era coperta di fagiaschi, che chiusi fra due Corpi cercarono invano uno scampo, e furono nella maggior parte fatti prigionieri. Egualmente non era possibile d'indicare sul momento il numero de' bagagli ed artiglieria conquistata di cui sia ad ora si contano 24 cannoni.

Lo stesso giorno giunse al quartiere generale della grand'armata la notizia ufficiale

d'una importante vittoria riportata li 23 Agosto fra Lugau ed Ubichau, da S. A. Reale il principe Ereditario di Svezia.

Il felice risultato di questa fit, che l'armata alleata conquistò 26 cannoni, 27 carri di munizione, e fece 1500 prigionieri.

Il Corpo d'armata francese di già sconfitto si ritira precipitosamente verso Thurgau.

Questa segnalata Vittoria fu il lieto presagio delle seguenti non meno importanti.

Dopo che l'imperatore francese difaccato aveva dalla Slesia due corpi d'armata in soccorso della minacciata Dresda, il Comandante in capo delle truppe prussiane in Slesia Generale Blücher ha battuto li 26 agosto presso Javer li corpi dei Marescialli Magdonald e Ney come pure quelli dei Generali Lauriston e Sebastiani.

L'armata alleata che consisteva nei corpi di York, Sacken, Langeron conquistò 30 Cannoni, 50 in 60 carri di polvere, e fece verso 2000 prigionieri.

Tutte le armate coalizzate continueranno ora le loro operazioni col più ben inteso concerto.

AVVISO,

Si avvertono li Signori Associati alle Notizie del Giorno, che le medesime sortiranno li giorni di martedì, giovedì e sabbato, ed arrivando in questo intervallo qualche notizia straordinaria verrà questa sul momento comunicata mediante un foglio separato.

VIJESTI DANA

Rijeka, 8. rujna 1813.

Broj 1

Zagreb, 3. rujna 1813.

Nakon dosad objavljenih vijesti o iznenadnom napadu koji su Rusi lako izveli, 22. kolovoza na utvrđene francuske položaje u Pirmi, stižu sljedeće vijesti:

Kao posljedica ovog važnog događaja, francuska se vojska povukla do Šlezije, pridruživši se iste noći caru Napoleonu u Dresdenu.

Napad koji je on zamislio prema Šleziji bio je protivan svim očekivanjima. Ne bi se bio odlučio na napad da nije pretpostavio potpuno neznanje saveznika, pa prema općem mišljenju, takvom svom stavu mora zahvaliti za neuspjeh.

Austrijski general grof Neuberg sa svojom konjicom, sukobio se pokraj Zittaua s neprijateljskom kolonom, prepriječio joj put i rastjerao je, a sam je hicem iz pištolja ubio francuskog generala koji je zapovijedao kolonom.

Druga vijest.

Nakon što su Austrijanci osvojili Vिलlach, grad su više puta napadali Francuzi, no nisu ga mogli ponovo zauzeti.

Na kraju se ubacilo i nekoliko podmetača požara koji su barbarski potpalili vatru na pet mjesta, pa je grad nakon nekoliko trenutaka bio u plamenu, zbog čega su austrijske trupe bile primorane prijeći Dravu, a neprijatelj je okupirao predgrađe grada.

Nakon tog događaja, rijeka je razdvajala vojsku pod zapovjedništvom austrijskog generala baruna Hillera i vojsku princa Vicerèa, potkralja Italije.

Dana 31. kolovoza, austrijski pukovnik Baumgarten osvojio je Kranj i zarobio tri vojnika s jednim časnikom.

Ovo je napredovanje utoliko značajnije, jer olakšava osvajanje Ljubljane koja je u sve većem okruženju i bez komunikacija.

Austrijski zapovjednici nastoje poštediti grad i njegove stanovnike, koliko je to moguće, od šteta u eventualnom napadu.

Rijeka, 6. rujna 1813.

Danas je grad uživao u prizoru ulaska 600 talijanskih zatvorenika koji su činili neprijateljsku posadu Pule i Rovinja, u pratnji gospodina Francesca Severia Piccota, kooperatora i kanonika u Galizani.

Zasluga je to uspješnog kapetana gospodina Lazarića kojemu je umnogome pomogao spomenuti kanonik Piccot. U pravom je trenutku kapetan Lazarić ujedinio svoje malobrojne carsko-kraljevske trupe s istarskim domobranstvom, te iznenadio i opkolio u podnožju brda Vermo odred koji su vodila tri redovna i 12 pričuvnih časnika, zaštićen s tri artiljerijska oruda. Nakon kratke borbe prisilio ih je na predaju i zarobio.

Uspjeh koji su postigle spomenute osobe utoliko je značajniji, jer je taj neprijateljski odred trebao potpomoći francuske trupe stacionirane u Trstu i ometati operacije gospodina generala grofa Nugenta koji napreduje prema tom gradu.

Među 600 spomenutih zarobljenika nije uračunato 300 vojnika regularnih hrvatskih trupa koje su nakon predaje jedinica kojima su pripadali, izrazili želju da se bore u korist svog prijašnjeg legitimnog vladara, i stoga je njihov ulazak u grad pod punom borbenom opremom bio popraćen bubnjevim.

U redovima zarobljenika bilo je prilično talijanskih topnika i dosta carinskih službenika s 11 časnika.

Berlin, 11. kolovoza 1813.

Stanje francuskih trupa u Gdanjsku svakim je danom sve kritičnije. Od 30.000 vojnika koji su činili posadu, ostalo je jedva 11.000 sposobnih za nošenje oružja. Među njima je 14 generala, 2.000 časnika svih rangova i 900 konja: ostatak je stradao od bolesti i nedostatka hrane.

Posada je dobro opskrbljena oružjem i municijom, ali nedostaju lijekovi i hrana: posada će moći izdržati najduže do polovice rujna: trupe koje ih drže u obruču broje 50.000 ljudi.

Još iz Berlina.

Glavni stožer princa Nasljednika Švedske bio je 15. kolovoza u Oranienburgu. U Proglasu vojnicima o motivima rata protiv Francuske, iako se razabire da će rat biti umjeren, objašnjava se potreba podizanja na oružje za oslobađanje od jarma koji ugrožava cijelu Evropu.

Ovaj će proglas biti objavljen u sljedećim izdanjima.

Dezertiranje iz francuske vojske je kontinuirano: među dezerterima su generali divizije Jomini, Dumoncau i Durutte, s 18.000 vojnika.

Toliki je još osjećaj u srcima Francuza za veliku pravednu stvar saveznika.

Podgrad 7. rujna 1813.

Prema službenoj obavijesti gospodina generala grofa Nugenta upućenoj gospodinu generalnom konzulu generalu barunu Ledereru, žurimo prenijeti čitateljstvu sljedeće vijesti.

Ovog jutra (ovog 7. rujna) neprijatelj je izveo kombinirani napad na ceste prema Adelsbergu i Trstu. Po prvoy je neprijatelj napredovao prema našoj prethodnici s masom od 3.000 vojnika i četiri topa. Bio je spremno dočekan i u kratkom vremenu hrabro odbijen. Naša je artiljerija dobro tukla neprijateljske

redove, razbila ih, nanijevši im velike gubitke. Napad je ponovljen u dva navrata, ali bez uspjeha, nakon čega je naša pričuva hrabro napala neprijatelja, porazila ga i gonila sve do Postojne.

U međuvremenu su brzo napredovale jake neprijateljske jedinice, koje su sačinjavala dva bataljona s dva topa, cestom prema Trstu i u početku su uspjele odbiti našu prethodnicu sve do Šapjana. Ali odlučna bitka vođena je na cesti za Adelsberg, kada smo odbili naprijatelja prema Šapjanama, opkolili ga pješadijom Nadvojvode Karla, potpuno ga razbili i slijedili do Materije, oduzevši mu top sa svim streljivom.

U oba napada neprijatelj je izgubio oko 300 ljudi, uključujući poginule i ranjene, te ostavio 200 zarobljenika.

*VELIKA ARMADA.
Rijeka 8. rujna 1813.*

Stigla je službena obavijest gospodinu generalu grofu Nugentu iz Glavnog stožera maršala Princa Schwartzemberga s nadnevkom 30. kolovoza u 18,00 sati o potpunoj, značajnoj pobjedi nad neprijateljskom vojskom, koja je pod zapovjedništvom generala Vandama napredovala cestom od Peterswaldena prema Toplitzu.

Nakon što je neprijatelj jačine čak 40.000 ljudi spriječen u napredovanju do Toplitz, jedinica od oko 8.000 carskih ruskih vojnika pod zapovjedništvom poznatog generala Ostermana ipak je odbacila neprijatelja u predvečerje sve do Kulma, gdje je ovaj i ostao; Maršal princ Schwartzenberg odlučio je napasti neprijateljske položaje s jedinicama potpomognutima carskom ruskom vojskom, a činile su ih divizije Colloredo i Bianchi te konjica Coburg. Borba je počela u zoru i uspješno privedena kraju.

Oko 14,00 sati pojavila se iza leđa Francuza pruska vojska i napala ih. Od toga časa nered i konfuzija zavladaše u neprijateljskim redovima. Do odlaska kurira nije se znao točan broj zarobljenika, među njima su bili i generali Vandamme i Axon, zapovjednik inženjeraca. Cesta je bila puna izbjeglica, koji su stisnuti između dvije vojske, uzalud pokušali pobjeći. Uglavnom

su svi zarobljeni. Jednako tako nije sada moguće naznačiti količinu zarobljene opreme i topništva, zna se za 24 topa.

Istog je dana u Glavni stožer Velike Armade stigla službena vijest o značajnoj pobjedi 23. kolovoza kod Lugaua i Ubichaua, pod vodstvom njegove kraljevske visosti Princa Nasljednika Švedske.

Uspjeh je savezničke vojske osvajanje 26 topova, 27 vozila municije i zarobljavanje 1.500 zarobljenika.

Poražena francuska vojska hitro se povlači prema Thorgau.

Ova značajna pobjeda predznak je sljedećih, ne manje značajnih pobjeda.

Nakon tih događaja francuski je car odvojio dva odreda vojske iz Šlezije kao pomoć ugroženom Drezdenu. General

Blucher, zapovjednik Pruskih trupa u Šleziji, potukao je 26. kolovoza kod mjesta Javer vojsku maršala Magdonalda i Neya kao i onu generala Lauristona i Sebastiania.

Saveznička vojska sastavljena od jedinica kojima su zapovijedali York, Sacken i Langeron osvojila je 30 topova, 50-60 kola baruta i zarobila 2.000 vojnika.

Sve ujedinjene vojske nastavit će svoje djelovanje u najboljoj slozi.

OGLAS

Obavještavaju se gospoda pretplatnici na Notizie del giorno, da će novine izlaziti utorkom, četvrtkom i subotom, a stigne li u međuvremenu neka izvanredna vijesti, bit će objavljena u posebnom izdanju.

RIJEKA, Iz štamparije Braće Karletzky

S talijanskog prevela I. Srdoč-Konestra

Julija Loci-Barković
SECESIJA I RIJEČKE VILE
(prilog istraživanju povijesti stambene arhitekture u
Rijeci s početka 20. stoljeća)

mr. Julija Loci-Barković, Pedagoški fakultet, Rijeka, prethodno priopćenje, Ur.: 6. siječnja 1993.

UDK: 728.3:7.036'189'

Privatna inicijativa koja sudjeluje u narudžbama projekata jednog dijela stambene arhitekture grada Rijeke s početka 20. stoljeća, tipologije reprezentativnih vila, angažira većinom domaće autore. Vile i male palače građene na povišenim područjima grada (Belveder, Škurinje, Rujevica, Kozala) projektiraju riječki inženjeri školovani na politehničkim fakultetima u glavnim centrima Austro-Ugarske Monarhije. Stoga su afirmirani i izuzetno produktivni riječki projektanti E. Ambrosini, V. Celligoi, G. Farcas, F. Mattiassi i G. Rubinich pod dominantnim utjecajem bečke i peštanske arhitektonske škole. Iz bogatog vokabulara secesije koriste prepoznatljive elemente u ponekim uspješnijim pokušajima prilagođavanja arhitekturi mediteranskog podneblja. U cjelini je na primjerima projekata riječkih inženjera ipak najočitiiji duhovni obol "mitteleuropske" arhitekture početka 20. stoljeća, čiji je, de facto, sastavni dio i riječko graditeljstvo.

Stambena arhitektura u Rijeci s početka 20. stoljeća iscrpljuje u većini primjera područje graditeljstva po narudžbi i u privatne svrhe. Osim najčešćih slučajeva kuća za iznajmljivanje namijenjenih korištenju visokom, srednjem i građanstvu niske platežne moći, ne može se zaobići prisutnost reprezentativne tipologije vila, malih palača i obiteljskih kuća u gradu i okolici. Privatni naručitelji, dakle, mali i veliki industrijalci, poduzetnici, udruženja građana te sami inženjeri i arhitekti stvorili su socijalnu podlogu na kojoj se izgradilo odobravanje secesije kao novog stila u arhitekturi onog vremena.¹ Kako se ovaj fenomen pojavljuje u mjestima i područjima koja su industrijski razvijenija i gdje već postoji jedan sloj mlade i

¹ E. Bairati e D. Riva, *Il liberty In Italia*, Laterza e Figli, Bari 1985, 15.

otvorene građanske klase, on je emblematičan i za Rijeku s obzirom na njene društveno-gospodarske prilike u to doba.

Od 1870. godine dolazi do naglog razvoja Rijeke, a kako su industrijska i lučka postrojenja obuhvatila pretežni dio obalnog teritorija grada, time je bila uvjetovana i specifičnost urbanističkog planiranja. Stambena se izgradnja u zatvorenim serijama predviđa većinom od Ulice Zagrad (Via del Pomerio)² prema brijegu, a na tom području traže se i pogodni tereni za individualnu izgradnju. Iako bi se moglo očekivati da Rijeka kao primorski grad ima uz more rezervirane terene namijenjene izgradnji reprezentativnih tipologija malih palača i vila, takvo prirodno i logično razmišljanje moralo je biti izuzeto s obzirom na veoma suženi slobodni priobalni potez. Na gradskim je planerima, dakle, bio izbor i predstavljanje panorame nove industrijske, a ne turističke Rijeke.

Već 1900. godine, prije publikacije Regulacijskog plana ing. Paola Grassija,³ poduzeće Corossacz obnovilo je svoju molbu za podizanje vile koja je trebala inaugurirati izgradnju na području iza Guvernerove palače i Pomeria.⁴ Ovaj se podatak svojevremeno komentirao ovako: "Od momenta kada se Rijeka ne može više razvijati u nizini uz more, prirodno je da se širi na obližnjim brdima. Slično je i s Genovom. Iskustvo pokazuje da mnogi teže stanovanju na uzvisini zbog higijene, zraka i pogleda."⁵ Opravdanje i logičnost jednostavno se nametalo ovim kompromisnim rješenjem.

O stručnom planiranju individualne izgradnje u Rijeci saznajemo, znači, i iz vrlo ilustrativnog Grassijeva Regulacijskog plana.⁶ Posebno napominjemo njegovo razlaganje o formiranju panoramskih ulica na veoma nepovoljnim terenima, gdje oblikovanje cestovnog tijela zahtjeva duboka iskapanja i visoke potporne zidove. Na takvim se mjestima planira samo jedan široki pločnik okrunjen eventualno redom drveća, dok se na terenima ispod ulice predviđa izgradnja izoliranih kuća i vila.⁷ Nadalje se navodi koja bi ulica konkretno mogla zadovoljiti tu funkciju. Radi se o kružnoj ulici na brdu Calvaria koja postavlja u direktnu komunikaciju centar s gornjim dijelom grada i najkraći je put između kvarta Fiumara i Kozale s obzirom na blizinu i široko protezanje Parka nadvojvode Josipa (danas Park Vladimira Nazora). Teškoće terena bile su poznate, ali njihovo savladavanje dalo je priliku da se oblikuje jedna živahna i privlačna ulica. Ing. Grassi kaže da će "ona biti panoramska ulica u pravom smislu riječi. Beskrajna slika koja se odavde pruža uključujući Trsat s podno Sušakom, ušćem Rječine i gradom s njegovim lijepim zaljevom, ostatak će u sjećanju stranaca i bit će za građane jedno potvrđivanje više u vrednovanju i uživanju u slikovitoj poziciji grada i okolice."⁸

Na ponekim terenima za izgradnju smještenim na vrhovima brda, posebno Belvedera i Rujevice, daje se, također, prednost gradnji kuća u tipu vila ili izoliranih kuća (prizemlje plus jedan do dva kata), ili pak u zatvorenim redovima zbog zaštite od dominirajućeg vjetrova. Ako bi se izgradnjom poštivao smjer brda, potcrtalo bi se i amfiteatralno kretanje grada.⁹ U ovim odlomcima koji svjedoče o planiranju individualne izgradnje

² Dio današnje Ulice žrtava fašizma, od spoja s Ulicom F. L. Guardia do sjecišta s Ulicom F. Supila.

³ Paolo Grassi rođen je kraj Kopra. Završio je Politehnički fakultet u Grazu. Godine 1900. spominje se kao inženjer s adresom u Via del Ponte u Rijeci (Guida generale di Fiume, Libreria editrice M. Polonio Balbi, Fiume 1900, 112).

⁴ La regolazione del primo tratto della Via del Belvedere, La Bilancia, Anno 33, Fiume 13. VII. 1900, N. 157, 2.

⁵ Isto, 2.

⁶ P. Grassi, Relazione intorno al progetto di regolazione ed ampliamento della città di Fiume, Stabilimento tipografico di E. Mohovich, Fiume 1904.

⁷ P. Grassi, nav. djelo, 16.

⁸ Isto, 16.

neprestano se povlači nastojanje da se uoči nova fizionomija grada koji se nužno pomiče k uzvisini. Nova Rijeka kroz cjelokupno promišljanje Regulacijskog plana sagledavana je prvenstveno s morske strane. Razlažući, pak tematiku panoramskih ulica Ing. Grassi je osjetio da u njima treba tražiti turističku atrakciju zbog ambijenta koji bi mogle stvoriti buduće atraktivne vile u sklopu bujnog zelenila te zbog jedinstvenog pogleda koji se pruža s takve pozicije na grad i more. Ing. Paolo Grassi doista je na pravim mjetima tražio kvalitetu i atrakciju, što se još do danas nije uspjelo valorizirati.

Kada govorimo o vanjskom izgledu izoliranih kuća i vila, u općem se dojmu nameće nekoliko osnovnih značajki. To su objekti složenih volumena sa širokim prozorskim otvorima, kombiniranih krovnih visina s čestom upotrebom odmaknute nadstrešnice poduprte konzolicama. Pročelna je dekoracija bogata s naglašenim razdijelnim vijencima i prozorskim okvirima ili nadstrešnicama. Već je na prvi pogled jasno da se radi o pojavi definiranih i tipiziranih objekata, prenesenih iz srednjoeuropske, najčešće gradske sredine u mediteransku, graditeljsku tradiciju.¹⁰ Osim mode za ovakav se oblik izgradnje opravdanje može naći u tome što su pojedini vlasnici reprezentativnih vila, koji su dolazili iz kontinentalnog dijela Austro-Ugarske Monarhije, samo povremeno koristili ova zdanja, a njihova stambena kultura nije imala potrebe ni osjetljivosti za ambijentalno prilagođivanje u narudžbama projekata.

Iz dokumenata i arhitektonskih planova vidljivo je da oni izolirani objekti manjih dimenzija koji su namijenjeni stalnom boravku i ne nose naziv vila, već naziv obiteljskih kuća za stanovanje. Podižu ih obično domaći stanovnici, posebno na Kozali, naručujući kao i stranci projekte kod uglednih riječkih inženjera. Osim izgradnje sasvim novih kuća u riječkim podopćinama učestala je nadogradnja postojećih tradicionalnih primorskih kuća, otvaranje balkona, postavljanje modernog dekorativnog sklopa na pročelja, što je svakako trebalo posvjedočiti o promijenjenom gospodarskom statusu stanovništva. Nadogradnje i adaptacije najučestalije su u ranijem razdoblju od 1900. do 1903. godine i to naročito, osim Kozale, na Belvederu i Plasama.¹¹

Općenito nastojanje općinskih građevinskih autoriteta išlo je za time da se promovira što je moguće više podizanje izoliranih kuća u skromnijem tipu. U skladu s ovim općim stavom ublažava se Građevinski pravilnik¹² koji širinu parka ispred individualnih objekata suzuje s osam na pet metara.¹³ Jasno je da je ovakvo nastojanje prvenstveno bilo potaknuto terenskim nepogodnostima.

Međutim, ono što nas zanima jesu upravo vile reprezentativnog karaktera. Ovaj je tip graditeljstva poprimio vrijednost pravog statusnog simbola građanskog blagostanja obilježavajući kako već postojeće ili novoformirane zelene površine i ulice, tako i, kao što je već navedeno, mjesta za odmor.

Literatura koja tretira tipologiju izoliranih kuća i vila posebno ističe slobodu koja stoji na raspolaganju projektantu u isticanju individualnog karaktera građevine. Često je to doista točno, pogotovo u kapitalnim primjerima kada ta sloboda upravo preovladava. U riječkim primjerima vila valja dobro razlučiti slobodu koja proizlazi iz neovisnosti o kriteriju maksimalnog

⁹ Isto, 41.

¹⁰ M. Peršić, Turistička arhitektura Lovrana na kraju 19. i na početku 20. stoljeća, Zbornik čakavskog sabora, Opatija 1987, 205.

¹¹ HAR, JU 51, kut. 141, 142, 143, 145, 146.

¹² Regolamento edilizio della libera città di Fiume e del suo distretto, Tipogr. Battara, Fiume 1910.

¹³ P. Grassi, nav. djelo, 39.

iskorištenja parcele vezanog za izgradnju najamnih kuća. U Regulacijskom se planu također ističe da se izoliranim kućama dozvoljava veća sloboda u izvedbi, jer linija izgradnje ne indicira pravilno smjer fasade objekata, nego samo granicu do koje se može gumuti konstukcija. Ona se orijentira uobičajeno prema suncu i moru.¹⁴ Iz ovog, dakle, proizlazi sloboda u artikulaciji unutrašnjeg prostora, pojava asimetričnog tlocrta, prirodno okretanje građevine prema stranama svijeta, slobodan razmještaj otvora, koji nije unaprijed zadan kompozicijom pročelja, nego logično proizlazi iz prostornog rasporeda i funkcije prostorija.¹⁵ U razmjerima europske arhitekture prihvaćena logika organskog razvitka od unutra prema van, uočljiva je i u primjerima riječkog graditeljstva, gdje se funkcionalno oblikovanje unutrašnjeg prostora ne može poreći. S druge strane analiza nekih značajnijih primjera najbolje će pokazati u kojoj se mjeri individualizam manifestira u rješavanju pročelja.

Poduzeće Corossacz doista je inauguriralo izgradnju vila na području iza Guvernerove palače, točnije u Via della Salute¹⁶ (Danas Ul. M. Gorkog) tijekom 1902. godine. Narudžba projekta kod ing. Emilija Ambrosinija¹⁷ značila je afirmaciju autoru koji je do tada u rješenjima nekih najamnih objekata još uvijek graničio s historizmom. U primjeru vile Corossacz očito neograničavajuća narudžba, već i s obzirom na samu tipologiju, potvrdila ga je kao stručnjaka otvorenog u prihvaćanju novog. Ing. Ambrosini u ovom projektu već iskazuje bitnu značajku skladnog proporcioniranja detalja s cjelinom, koja će produhoviti na specifičan način sve njegove buduće projekte i učiniti ih prepoznatljivima. Vila Corossacz primjer je tada opće prihvaćene tendencije prema slikovitosti i lakoći u rješavanju ove tipologije. Slikovitost koja u svom izvornom obliku (engleske farmerske kuće "cottage" i njihova obnova i reinterpretacija kroz pokret "Domestic Revival") proizlazi iz slobodne i funkcionalne artikulacije unutrašnjeg prostora, sada postaje bitan pomodni element u projektiranju.

Bilo bi nepravедno, međutim, utjecaje spomenute projektantske koncepcije očitavati samo u odjecima autoritarnog engleskog pokreta. Ing. Emilio Ambrosini imao je prilike napajati se na geografski bližim izvorima. Okolna turistička mjesta, a posebno Opatija, obilovala je vilama složenih volumena i tlocrta, razvedenih krovnih visina s tornjićima i kupolama te obiljem fasadne dekoracije u duhu do tada vladajućeg historizma. Slikovitost koja je, znači, u suvremenu obliku bila oblik pomodnog romantizma, u Ambrosinijevu je projektu, zapravo, nastavak uvezene tradicije.

Ing. Emilio Ambrosini zamislio je vilu Corossacz kao jednokatni objekt sa suteranom.¹⁸ Četiri vrijednosno izjednačene fasade potpuno su različite. Južnim pročeljem s pet prozorskih osi dominira središnji rizalit s terasom i pristupnim stepenicama. Ovaj je ulazni ansambl potcrtan ogradom od kovanog željeza s ritmiziranim motivom kružnica i traka, što će se interpretativno ponavljati na nekoliko detalja pročelne plastike. Čitav korpus objekta glatko obrađene fasade leži na paralelnim pločama uobičajenom razizemlju. Prozori su dvokrilni s naglašenim okvirima, na kojima su geometrizirano pojednostavljeni neostilski elementi. Na istočnom pročelju s tri prozorske osi vidljiva je različita nivelacija dvaju tlocrtno

¹⁴ Isto, 38.

¹⁵ Ž. Domijan, Hugo Ehrlich, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, knjiga XXVI, Zagreb 1979, 80.

¹⁶ Svoje slikovito ime ulica nosi stoga što se smjestila na klimatski pogodnom području grada.

¹⁷ Emilio Amrosini rođen je u Trstu 1850. godine. Diplomirao je 20. VII. 1876. god., Visoku tehničku školu u Grazu (HAR, JU 2, N. 715/MC, 1896). Umro je u Beču 1912. godine, a sahranjen je na Tratskom groblju na Sušaku (R. Matejčić, Kako čitati grad, Rijeka 1989, 297).

¹⁸ HAR JU 51, kut. 144, br. 62.

smaknuta korpusa objekta. Na zapadnom pročelju projektant predviđa figurativnu dekorativnu plastiku između dvije prozorske osi sa simboličnim motivom (PAX) u obliku ženske figure, stiliziranog stabla i korijenja u obliku vitica. Na sjevernoj fasadi dominira stubišni tornjić, bitan element u primjerima ladanjske arhitekture, koji doprinosi njenoj slikovitosti, za razliku od najamne arhitekture, gdje je stepenišni toranj redovito dio nevalorizirane dvorišne fasade. Ono što djelomično ritmizira i vertikalizira sva četiri pročelna tkiva jest tipična onodobna arhitektonska plastika u obliku kružnica i paralelnih vrpca, koja se ispod široke krovne strehe spušta do gornjeg ruba prozorskih okvira prizemnog pojasa.

Vila Corossacz nije dugo bila osamljeni objekt u već imenovanu dijelu grada. Ona nije samo inaugurirala izgradnju izoliranih kuća, već općenito podizanje stambenonajamnih kuća u Via della Salute. Moramo se prisjetiti da tada još nisu postojale kuće Riječke zadruge kasnije podignute u blizini, niti kuća Giordani, objekt N. Sricce, kuća Fiorito, koje su proslijedile tijekom formiranja južne ulične strane. Via della Salute s vremenom se regulira i produžuje, a obližnja paralelna Via Belvedere inf. (danas Ul. S. Kovačevića) oko 1901. godine već je regulirana. Uskoro će ovdje izrasti čitavi nizovi stambenih objekata, a upravo Via della Salute (danas Ul. M. Gorkog) mogla bi poslužiti kao školski primjer na temu "Stambena arhitektura u Rijeci s početka 20. stoljeća".

Sljedeće 1903. godine na građevinskoj čestici do netom podignute vile Corossacz, na istoj uličnoj strani, gosp. Davide Klein podiže vilu prema projektu edila Francesca Mattiassija.¹⁹ Mattiassijevo je rješenje koncepcijski dosljedan nastavak Ambrosinijeva osmišljenja susjednog zdanja. Ponovit ćemo da se to, prije svega, tiče asimetričnog tlocrta, razvedenih volumena sa zasebnim krovnim kapama te neizbježnog tornjića. Ono čime je ovakvu osnovnu koncepciju Mattiassi svjesno ili nesvjesno nastojao prikriti, a ujedno i parirati Ambrosinijevu projektu, bio je vrlo složen plasticitet pročelja postignut uklapanjem brojnih balkona i lođa, variranjem oblika prozorskih otvora i, tek na kraju, doziranom pročelnom plastikom.²⁰ Premda su Mattiassijeve fasade primjeri obilja svih mogućih arhitektonskih elemenata, nisu uspjeli proturječiti monumentalnosti Ambrosinijeva rješenja. Ako još napomenemo da u definiciji pročelja u to vrijeme u Rijeci kvalitetan materijal izostaje, da kamen i mramor zamjenjuju žbuka i željezo, dojam je potpun. Danas to možemo samo pretpostavljati budući da vila Klein više ne postoji.

Francesco Mattiassi je vilu gosp. Davida Kleina projektirao kao dvokatni objekt s prizemljem i suterenom. Glavni ulaz namijenjen vlasniku uobičajeno je u sklopu južnog pročelja. U centralnom je dijelu suterena uklopljen prostrani atrij s reprezentativnim stepeništem koje se u luku penje k prizemlju. Suteran je standardno predviđen za smještaj posluge, zatim su tu spremišta, praonica, podrum i velika kuhinja. Dva stana na prvom i drugom katu vjerojatno su služila za iznajmljivanje. Pristupalo im se sjevernim stubišnim tornjićem. Kuhinja, soba za posluhu i spremište zauzimali su, shematski, sjeverozapadni dio najamnog stana, a imale su izlaz na odvojeni balkon. Ostale prostorije slijede tlocrtnu dispoziciju "piana nobile".

¹⁹ Francesco Mattiassi stekao je diplomu građevinskog majstora 1886. godine u Zagrebu. Posjeduje i potvrdu arhitekta Gugli. Freundla iz Budimpešte s datomom od 21.X.1896. da je izvršio poslove projektiranja palače Adria u Rijeci. Godine 1900. navodi se kao arhitekt poduzetnik s adresom u Via Germania br. 39, kuća Whitehead (Guida generale di Fiume 1900, 112). Imao je biro dugo godina u centru Rijeka, a nakon 1918. preselio se na Sušak i kao ovlašten graditelj Franjo Matiasić nastavio plodnu djelatnost u razdoblju između dva rata (R. Matejčić, Kako čitati grad, Rijeka 1989, 244).

²⁰ HAR, JU 51, kut. 145, br. 23.

Južna fasada broji četiri vertikalne osi. Profiliranim vijencima potcrtani su horizontalni pojasevi suterena i prizemlja, dok osnovni dojam daju bočni plitki istaci na koje se otvaraju prozorski otvori južno orijentiranih prostorija. Istaci završavaju zasebnim krovnim kapama na četiri vode. Središnje postavljene glavni ulaz posebno je naglašen kružnom zastakljenom plohom čiji se plošni široki okvir dotiče drugog razdjelnog vijenca iznad prizemnog pojasa. Jasno je da se radi o manifestaciji belgijskog odjeka posredovanog preko Beča pristiglim publikacijama. Vertikalna prozorska os koja prati istočni rub južne fasade oblikovana je trostranim lodama na prizemlju i prvom katu, dok se na drugom katu niz rastvara u balkon. Sobe se na centralnom dijelu zapadnog pročelja otvaraju, pak, peterostranim lodama. Kružni i polukružni okviri ponavljaju se, također, na stubišnom tornjiću oko prozorskih otvora ispod zasebne krovne kape, te na bočnom otvoru lođa na zapadnom pročelju u razini prizemlja. Valja još istaknuti općenito primijenjenu krivocrtnost u definiranju različitih otvora i balkonskih ograda koje stoje u nespretnom srazu s oštrom pravocrtnošću natprozornika i naglašenim vertikalama snažnih stupova u konstruktivnom sklopu pročelja.

Ing. Giovanni Rubinich²¹ značajniji projekt u okviru tipologije vila ostvaruje 1907. godine, na račun gosp. Ignazia Madsnera i gđe. Catterine Rostenhall, koji će svoj objekt podići također u Via della Salute.²² Ovo je Rubinichevo rješenje snažan odjek zakašnjelog romantizma. Vjerojatno da je u tome bilo i udjela samog naručioca. Kao peštanski đak, ing. Rubinich direktno se inspirirao primjerima stambene arhitekture ugarske prijestolnice. To potvrđuju kuća Braun-Biró, tada u Via Stefano Türri br. 1 (danas Sarajevska ul.), te vila Madsner-Rostenhall kao interpretacija Ribarske kule s Budima.

U letimičnom pogledu nacrtu vile Madsner-Rostenhall nameće se zaključak da mu je osnovna ideja težila monumentalnosti. Vila u nacrtu svakako asocira na manju srednjovjekovnu utvrdu, naročito zbog cjelokupne fasadne oplate u obliku nepravilnih "kamenih" ploča. Tu su zatim potcrtani moćni polukružni nadvratnici i natprozornici, niski snažni stupovi i sl. Međutim, kada je sagledamo kao realizirani objekt, dojam o monumentalnosti se gubi, jer je na pročeljima primijenjena imitacija kamene oplate, a ne prirodni materijal. Sve ove navedene značajke samo su logičan odraz vremena i one ne umanjuju vrijednost Rubinicheova djela. Prije svega se udobnost stanovanja morala očitovati iz slobodnog tlocrtnog toka i definiranja stambenog prostora otvaranjem širokih terasa i zastakljenih lođa, a također i širinom prozorskih otvora prema južnoj, dvorišnoj fasadi. Kod ovog primjera treba istaći uklopljenost objekta u bujno zelenilo, čija je oskudica tada karakteristična na sveukupnom gradskom teritoriju. Na taj se način i ublažio neambijentalni arhitektonski izraz ovog ostvarenja.

Jedna od prepoznatljivosti arhitekture s početka stoljeća jest "kolorizam" pročelja kao rezultat primjene prirodnih materijala. U tom se smislu ističe rješavanje vlastite vile ing. Venceslaa Celligoja,²³ čiji je projekt datiran s 1904. godinom,²⁴ a izgrađen je u Via Belvedere sup. (danas Ul. S. Markovića). U sagledavanju cjelokupnog ing. Celligojeva graditeljskog opusa primjetljivo je da je njegov omiljeni materijal u definiranju fasadnog platna crvena

²¹ Giovanni Rubinich stekao je diplomu inženjera 14.XI.1900. na Politehničkom fakultetu u Budimpešti. U Rijeci djeluje kao građevinski poduzetnik, a radi u Tehničkom uredu. Stanuje u via Belvedere sup. u vlastitoj kući (HAR, JU 2, 715/MC, 1896; Guida generale di Fiume, Fiume 1900, 112).

²² HAR, JU 51, kut. 151, br. 2.

²³ Venceslao Celligoj rođen je u Dobroti u Kotoru 1851. a umro je u Rijeci 1918. godine. Završio je za tehničara te radio u Splitu. Tehnički studij završio je zatim u Grazu 1873. Dozvolu autoriziranog civilnog inženjera dobio je u Trstu 1879. a od mađarskog Ministarstva unutrašnjih poslova 1887. Vlastito poduzeće osnovao je 1891. U riječkom vodiču iz 1900. navodi se kao građ. poduzetnik s adresom u tadašnjoj Via Belvedere sup. u vlastitoj kući (HAR, JU 2, 715, 1896; Guida gen. di Fiume 1900, 112).

²⁴ HAR, JU 51, kut. 147, br. 6.

pročelna opeka, primijenio ju je, dakle, i na vlastitoj villi. Da bi se iznivelirala toplina kolorita čitavog pročelja, na dijelovima koji nisu obloženi crvenom opekornom (prizemlje, pojasevi oko prozora te ispod široke krovne strehe), primjenjuje žućkasto toniranu podlogu. Ovo napominjemo stoga što se radi o shemi uočljivoj npr. i u Pergolijevu rješenju administrativne zgrade nove riječke Gradske klonice iz 1905. godine.

Glavno pročelje svoje dvokatne vile ing. Celligoi je olakšao centralno postavljenim balkonom na prvom katu, čija inventivno osmišljena ograda djeluje izuzetno prozračno asociirajući na paukovu mrežu. Osim toga, dojmom lakoće doprinosi široko zastakljena ploha oblikovana od vrata i bočnih prozora, koja zauzima gotovo cjelokupnu širinu spomenutog balkona. Ing. Celligoi nije se odrekao niti karakteristične nadstrešnice, čiju zasebnu konstrukciju iznad balkonskog sklopa nose poput ruku istaknute konzole.

Osnovna ideja prozračnosti i lakoće očito ga je vodila i u projektu za podizanje prvog i drugog kata na kući gosp. A. Kramera, koja se tijekom 1908. godine renovira na Belvederu.²⁵ Osim široko zastakljenih polja kroz centralnu os objekta te uklapanja nadstrešnice od kovanog željeza, ing. Celligoi primjenjuje, njemu inače nesvojstvenu, ornamentaciju.

U ova dva projekta ing. Venceslao Celligoi pokušaji u rastvaranju fizionomije objekta otvaranjem prostranijih staklenih ploha, unašanjem krivocrtnosti u oblikovanju prozorskih okvira, primjenom ornamentacije, a da ne govorimo o korpusnoj razvedenosti građevine i krovnih visina, do kraja su razrađeni u primjeru vile Machay.²⁶

Projekt za vilu koja će se izgraditi na zemljištu Rastočine- Kozala, ing. Machay naručuje kod ing. Celligoia 1908. godine. Prema nacrtu pročelja iz te godine izgleda da se radi o jednokatnom objektu s prizemljem i suterenom, međutim, iz presjeka datiranog 1909. godinom očito je da se predviđa još jedan kat. Prema tlocrtu pridodanog kata vidljivo je da se slijedi dispozicija unutrašnjih prostorija donjih etaža pa, prema tome, ne dolazi ni do promjene pročelnih kompozicija. Suteran je uobičajeno iskorišten za spremišta i praonice. U stanovima su sobe, od kojih se središnja s terasom orijentira na južnu fasadu, stepenišni istak zauzima dio istočnog pročelja, a na sjever se standardno okreću kuhinja i ostale pomoćne prostorije. Valja se zadržati na južnom pročelju, koje broji tri vertikalne osi. Budući da se ing. Celligoi definitivno opredjeljuje za perforaciju zidnog platna, široke staklene površine istovjetne oblikom (trokrilni prozor s blagim nadlučenjem), koje se ritmički ponavljaju, ostavljaju dojam uspješnog proporcioniranja punog i praznog. Na središnjem dijelu južne fasade istaknut je vertikalni niz trostranih zatvorenih terasa krivocrtnih obrisa otvora (u prizemlju oval, na prvom katu položeni luk). U repertoaru arhitektonske plastike ing. Celligoi opredjeljuje se za plošni florealni motiv, koji u obliku prelomljenog friza niže u praznim prostorima između prozorskih otvora. Ovoj dominantnoj dekoraciji pridružuje se valovita horizontalna linija, motiv kvadratića te cjelokupna vrpčasta izbrazdanost zidnog platna. Kod ovog Celligojeva rješenja stvara se dojam dozirane krivocrtnosti kao posljedica interakcije navedenih elemenata. U svakom slučaju, radi se o jednom promišljenom projektu koji se može svrstati u originalno arhitektonsko ostvarenje tzv. "lake secesije" (N. Šumi). Napominjemo da je opisan Celligojev projekt ostao neostvaren. Kako je 1909. godine došlo do navodne korekcije u broju etaža, ing. Machay mijenja narudžbu za rješenje pročelja kod ing. Giuseppea Farcasa.²⁷ U skladu sa zahtjevima vremena nastaje

²⁵ Isto, kut. 154, br. 142.

²⁶ Isto, kut. 154, br. 143.

²⁷ Giuseppe Farcas diplomirao je na Politehničkom fakultetu u Budimpešti 1895. U Rijeci se kao inženjer spominje već 1900. s adresom u Via Molino br. 2. Zaposlen je u gradskom Građevinskom uredu, radi na velikom

protofunkcionalno rješenje. Racionalizacija arhitektonskog govora manifestira se u osmišljenju fasade svrhovitim elementima koji se maksimalno pojednostavljaju i geometriziraju. Prozori postaju dvokrilni postavljeni u ravnini zida s vrlo stiliziranim plošnim natprozorcima. Zatvorene se terase otvaraju u prozračne balkone, a njihove jednostavno oblikovane ograde nadovezuju se na pravocrtnost kasetiranih prozorskih rešetki.²⁸

Od projekata ing. Farcasa napominjemo i rješenje vile podignute na račun cap. Giulia Martineka 1913. godine na terenima riječkog Poduzeća za izgradnju kuća (Impresa Fiumana per la costruzione di casa "Società in azioni") u Ulici Valscurigne (danas Ul. Đ. Strugara), gdje se paralelno podiže i radničko naselje od stotinu kuća u nizu.

U primjeru vile Martinek ing. Farcas se s uvedenog funkcionalizma iz 1910. godine vraća slikovitosti.²⁹ Koristi, naravno, sve suvremeno oblikovane arhitektonske elemente u sklopu provjerene tlocrtne koncepcije, sa, svakom projektantu, svojstvenim odstupanjem u tipologiji vila. Neizbježni stubišni tornjić s kupolom ing. Farcas neuobičajeno uklapa u južno glavno pročelje. Osim strukturacije površine, što je čitljivo iz nacrti glavnog pročelja, na realiziranu projektu, koji se ne drži u potpunosti Farcasove zamisli, dominantan je klišeiziran florealni friz.

Ono što još nije istaknuto kao zajednička odlika riječkih vila, a što je evidentno, jest njihova gotovo redovita dvoetažnost. Brojčano su, dakle, mogla biti zastupljena i do tri stana uključujući prizemlje. Rentabilno sagledavanje ove reprezentativne tipologije od strane njenih vlasnika provodi ih na granični tip najamnog objekta.

Analizom jednog dijela stambene arhitekture Rijeke s početka 20. stoljeća, tipologije reprezentativnih vila, može se zaključiti da privatna inicijativa u narudžbi projekata angažira većinom domaće autore školovane u glavnim centrima Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, to ni u kojem slučaju riječkoj arhitekturi ne pridaje provincijalno obilježje budući da su u graditeljsku djelatnost uključivani i europski afirmirani arhitekti i inženjeri. Također su i afirmirani i izuzetno produktivni riječki inženjeri Emilio Ambrosini, Venceslao Celligoi, Giuseppe Farcas, Francesco Mattiassi, Giovanni Rubinich dominantno pod utjecajem bečke i peštanske arhitektonske škole, ali i ondašnjeg velikog suparnika Rijeke, Trsta. Iz bogatog vokabulara prvog internacionalnog stila, nazvanog različito u različitim zemljama, a u Srednjoj Europi poznatog kao secesija, koriste prepoznatljive izraze uz poneke uspjelije pokušaje u dosezanju ambijentalnog duha u arhitekturi mediteranskog podneblja (brojni otvoreni balkoni i terase). U cjelini, na primjerima analiziranih projekata riječkih inženjera najočitiiji je ipak duhovni obol "mitteleuropske" arhitekture s početka 20. stoljeća, čiji je, de facto, sastavni dio i riječko graditeljstvo.

Ono što je danas ostalo od opisanih reprezentativnih zdanja pretežno je u derutnom stanju. Davnu zamisao ing. Paola Grassija o formiranju atraktivne gradske četvrti, koja je trebala podastrijeti onovremenim Riječanima i njihovim budućim pokoljenjima zaokruženi graditeljski fond, prosljeđujemo kroz apel za pravilnijom valorizacijom kulturne baštine grada Rijeke vezane za prva djela moderne arhitekture ostvarena na njegovu području početkom 20. stoljeća.

broju nadzora nad Izgradnjom brojnih objekata u Rijeci. Bio je i poduzetnik građevinskih radova. Kao inženjer bavio se izgradnjom mostova, cesta, a izvodi i katastarska mjerenja (HAR, JU 2, N. 715/MC, 1896).

²⁸ HAR, JU 51, kut. 155, br. 131.

²⁹ HAR, JU 51, kut. 162, br. 175c.

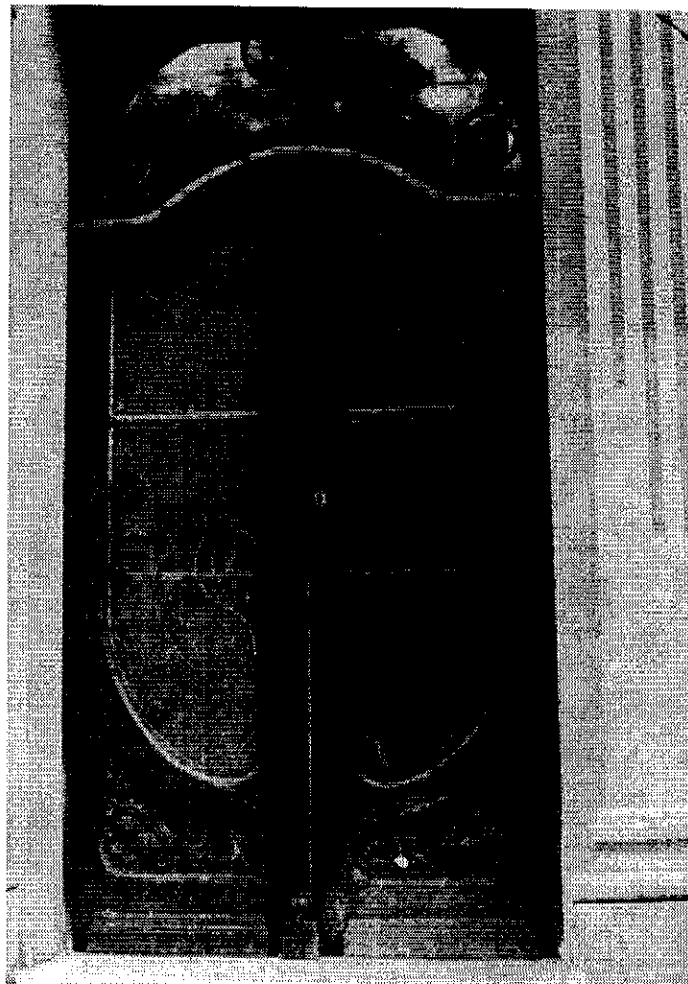
KRATICE:

HAR - Historijski arhiv Rijeka

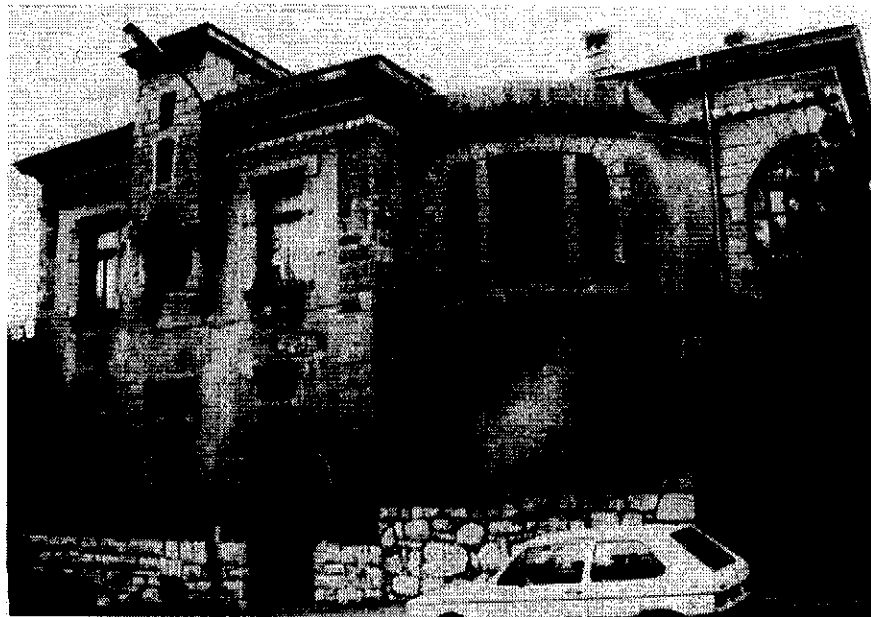
HAR, JU 51 - fond Građevinskoog ureda grada Rijeke (?-1948) Historijskog arhiva Rijeka

HAR, JU 2 - Fond Poglavarstva grada Rijeke (Magistrato Civico) Historijskog arhiva Rijeka

kut. - kutija



Ing. Emilio Ambrosini: Vila Corossac (detalj).



Ing. Giovanni Rubinic: Villa Madsner-Rostenhall, 1907. godina.

RIASSUNTO

Julija Loci-Barković

La secessione e le ville fiumane

L'iniziativa privata che prende parte nella commissione dei progetti di una parte dell'architettura edilizia della città di Fiume agli inizi del 20. secolo, le tipologie delle ville di rappresentanza, vede ingaggiati in maggior parte gli autori nostrani. Le ville e i piccoli palazzi costruiti nelle parti alte della città (Belvedere, Skurinje, Rujevica, Kozala) vengono progettati dagli ingegneri fiumani che hanno frequentato i Politecnici dei centri principali della Monarchia austro-ungarica. Perciò i progettisti fiumani affermati e oltremodo produttivi E. Ambrosini, V. Celligoi, G. Farcas, F. Mattiassi e G. Rubinic risultano sotto l'influsso dominante delle scuole d'architettura di Vienna e Budapest. Dal ricco vocabolario della secessione, fanno uso degli elementi riconoscibili in alcuni riusciti tentativi di adattamento all'architettura mediterranea. Nel complesso, negli esempi dei progetti degli ingegneri fiumani è maggiormente evidente l'obolo spirituale dell'architettura "mitteleuropea" dell'inizio del 20. secolo, della quale l'edilizia fiumana è, di fatto, parte integrante.